

Józan Ildikó – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.)

A „boldog Bábel”

(Gondolat Kiadó: Budapest, 2005. 407 pp.)

Spiczéné Bukovszki Edit

Ez a négyszázhat oldalon összesen tizennyolc tanulmányt tartalmazó kötet rendkívül sokszínű és igényes választékát kínálja a műfordítás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó írásoknak. Szerzői a hagyományos ekvivalencia-felfogással szembehelyezkedve azt szándékoznak feltérképezni, miként építhető be a fordításértelmezés, a fordításkritika, valamint a fordítás diskurzusa az irodalomelméleti diskurzusba. A 18 tanulmányt tehát az újszerű kérdésfelvetés, a közös téma eltérő értelmezési módok szerinti megközelítése fűzi egy csokorba.

Szerkesztői előszó híján az olvasó saját maga kénytelen felfedezni a szerkesztési elveket a sokat ígérő címek között. A recenzáló olvasatában a tanulmánykötet írásai tematikai és módszertani szempontból három csoportba sorolhatóak.

Az első kategóriába tartoznak azok a tanulmányok, összesen hét darab, amelyek egy-egy filozófusnak, írónak, költőnek, avagy műfordítónak a fordításról vallott gondolatait mutatják be, értelmezik, gondolják tovább. A második csoportba az a nyolc írás tartozik, amely egy-egy konkrét irodalmi alkotás, vers vagy szépprózai mű fordításának – több esetben fordításainak – gyakorlati példáin keresztül mutatja be a fordításelmélet és -kritika posztmodern diskurzusba olvasztásának lehetséges módozatait. Végül, de nem utolsó sorban a kötet három további tanulmánya a fordítás elvi kérdéseivel és más területekkel (kánonképzés, turizmus) való összekapcsolódásának lehetőségeivel foglalkozik.

Mivel modern fordításelmélet nem létezhet Jacques Derrida nyelvfelfogásának ismerete nélkül, jogosan került a válogatás élére *Radvánszky Anikó A nyelv mint bábeli esemény* című tanulmánya, amely a francia filozófus fordításról, fordítás és dekonstrukció kapcsolatáról alkotott nézeteit tárja elénk. A szerző arra tesz kísérletet, hogy Derrida életművében mintegy végigkísérje a fordítás mint jelenség több szempontú vizsgálatát. Nemcsak felsorolja a derridai életmű releváns megállapításait, hanem össze is veti azokat a fordításelmélet témakörében kanonikusnak számító szerzők – Paul De Man, Gayatri Chakravorty Spivak, Paul Ricoeur, Walter Benjamin, George Steiner – gondolataival, ily módon járulva hozzá a fordítás fogalomról kialakított elképzelések árnyalásához. A tanulmányt további utalások és bőséges információt biztosító lábjegyzetek teszik nélkülözhetlenné a témában elmélyülni szándékozók számára.

Bár a kötet végén található, de Derrida révén ide kapcsolható *Solyms T. Géza Derrida és Petri, a pharmakon és a műfordítói dilemma* című tanulmánya, melyet Derrida írásai és Petri György költőnek a műfordításról vallott nézetei ihlettek. „Köztük a kapcsolat annak a gondolati ívnek a mentén jön létre, melyet elsősorban a beszéd, az írás mint szöveg, az interpretáció fogalmai, valamint a fordítás, a fordító mint alkotó által létrehozott önálló mű jelöl ki” (353). Mindkét idézett szerző olyan izgalmas kérdésekre keresi a választ, mint például az, hogy lehetséges-e a fordítás útján nyert művet fordítója nélkül értelmezni, avagy – a fentivel éppen ellenkezőleg – a fordítót szövegalkotóként konstituálni. Az a kérdés is előkerül, hogy fordítható-e a

költészet és a filozófia? (Az első tanulmányban is felmerülő, Platon művében előforduló *pharmakon* szó két, egymással ellentétes jelentése: 'gyógyszer', ill. 'mérég'; a fordító dilemmája, hogy mikor melyik jelentésében adja ezt vissza.)

Érdekes és kevésbé ismert területre kalauzolja az olvasót Scholz László *A műfordítás helyzete a latin-amerikai poliszisztémában* című tanulmánya. Scholz írásának módszertani keretét a „poliszisztéma elmélet” adja, elemzése pedig Andrés Bello fordítói munkásságából vett példákra épül. A tanulmány szerzője bemutatja a különböző fordítói szándékok megvalósulását a transzkulturációtól kezdve a felforgató és hódító szándékkal készült fordításokig. A poliszisztéma „a latin-amerikai irodalom plurális, hibrid természetére” utal (68); azt, hogy mi a transzkulturáció, a következő idézet segít megérteni. „A szerző megváltoztatja a spanyol szintaxist, és a kecsua mondattan szabályai szerint szerkeszti a spanyol szöveget, vagyis „elhagyja” az igét, „nem használ” névelőt... A kecsua nyelvi kód bevitele a spanyol irodalmi nyelvbe igazi transzkulturációt eredményez,... tehát kölcsönhatást, mindkét irányba folyó kulturális mozgást” (77). A régió sokszínű kultúrájában mindig is fontos szerepe volt a fordításnak, de az irodalomelméletek és fordításelméletek területén periferikus helyet foglalnak el a spanyol nyelvterületekről származó gondolkodók.

Ugyancsak a latin-amerikai irodalomhoz kapcsolódik Orbán Eszter *Hagyomány, antropofágia, fordítás* című írása, amelyből Haroldo De Campos fordításelméletét ismerhetjük meg. Haroldo De Campos Brazília egyik legismertebb kortárs költője, esszéista, irodalomkritikus, maga is fordító. Fordításról alkotott koncepciójának kulcsfogalmi az antropofágia (kannibalizmus), a transzkreáció (kreatív újateremtés) és az ismétlés (az ún. kritikai revízió). De Campos igyekszik felszámolni a fordítás és eredeti között fennálló hierarchiát, sőt azt tételezi, hogy a fordítás egyfajta újírása az eredetinek, és mint ilyen hatással lehet a forrásnyelvi kultúrára is. De Campos újraértelmezi a benjamin-i gondolatokat is, az ő olvasatában a fordító nem az ekvivalencia elérésére törekszik elsősorban, hanem a poétikai funkciók maradéktalan megőrzésére. Ez a tény azonban korántsem jelenti a fordítás alsóbbrendűségét az eredetivel szemben. A fordítás az íráshoz hasonlóan kreatív, alkotó, autonóm tevékenység. A tanulmány áttekinti Haroldo De Campos több mint három évtizeden átívelő irodalomelméleti és fordítói munkásságát és annak hatását a latin-amerikai irodalmi diskurzusra.

Perényi Katalin Octavio Paz: a kritikus szenvedély című írása szintén hiánypótló mű, hiszen Octavio Paz Nobel-díjas mexikói költő, esszéíró és műfordító irodalmi tevékenysége kevésbé ismert hazánkban. Paz fordításfilozófiájának megértéséhez a nyelvről vallott definíciója a kulcs: minden rendszer nyelv, tehát „minden olyan folyamat fordítás, amelyben egy rendszert egy másik alapján értelmezünk” (111). Perényi értékelése szerint Paz gondolkodásának a nyelv által való determináltsága keveredik a személyes, transzcendentális meggyőződéséből fakadó magyarázatokkal. A tanulmány az elméleti kérdések tárgyalása mellett ízelítőt ad Octavio Paz fordítói tevékenységéből is.

Kutasy Mercédesz Vázlatok Jorge Luis Borges fordításkritikai írásaihoz című tanulmánya azt a célt tűzi maga elé, hogy Borges nyelvről és fordításról alkotott elképzeléseit az író novellái és esszéi alapján mutassa be. A tanulmány szerzője Borges munkásságának mélyreható ismerete alapján rámutat a fordítói és a kritikus

elvek ellentmondásosságára, az értékítéletek szubjektivitására, kiemelve ugyanakkor az alkotóelme nagyságát. A nyelvekhez kapcsolódó fordítások sokfélesége mellett Borges fordításnak tekinti a tízes számrendszer jegyeinek kettes számrendszerbe való átírását is. Felfogása szerint tehát „...matematikai rendszerek között is lehetséges a fordítás, ha létezik olyan szabály, amelynek segítségével az egyik rendszert meg tudjuk feleltetni a másikkal” (139).

Az egyes gondolkodók, ill. alkotók fordításról vallott nézeteit felvonultató értekezések sorát Józán Ildikó „Az igazi apát megnevezni” című, Babits Mihály a fordításról alcímmel írott tanulmánya zárja. Babits fordításkritikusi munkásságára a filológiai pontosság iránti igény volt jellemző, míg költőként a művészi eredetiséget tartotta az egyik fő értékmérőnek. Műfordítóként viszont szembesülni kényszerült a fordító dilemmáival, a fordítás paradox voltaival. Józán Ildikó kiváló érzékkel fedezi fel a Babits fordításszemléletében fellelhető következtelenségeket, és bemutatja, hogy a fordított műveket illetően milyen sajátos szemlélet jelenik meg Babits irodalom-felfogásában. Egyik idézett írásában például – Magyar irodalom (1913) – a fordítást olyan amalgámnak nevezi, „melyben az író műve a fordítóétól semmi elemzéssel el nem választható” (224).

A válogatás további tanulmányai – az általunk második csoportként aposztrofált gyakorlati megközelítésű írások – egy-egy konkrét irodalmi mű fordítása kapcsán felmerülő kérdéseket tárgyalnak. *Dömötör Edit „Szív”, intertextualitás és a bűntény fordíthatósága a Scuderi kisasszonyban* című tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy a nyomozást mint két szöveg közötti fordítói eljárást értelmezze. Kiinduló tételének igazolásához nemcsak a *Scuderi kisasszony* elemzéséből sorakoztat fel bizonyítékokat, hanem a detektívtörténetekre vonatkozó szakirodalom és a fordításelméleti munkák releváns megállapításait is felvonultatja. E. T. A. Hoffmann híres írásán kívül más detektívtörténetek példáján át is igazolva látjuk, hogy „e művek ...a nyomozást mint a tudás intertextuális hálózatba rendeződésének törvényeit prezentálják. ...A tudás a szövegek közöttiség tapasztalatában jön létre” (177).

Benkő Krisztián Szerep és töredék című írása Batsányi János Osszian-fordításait elemzi, mindeközben alapos ismertetőt nyújt azokról a fordításhoz kapcsolódó nézetekről is, amelyeket a magyar irodalmi élet jeles képviselői vallottak a 18-19. század fordulóján. Maga Batsányi – mint azt a tanulmány írja – „a korszak fordításelméleti vitáinak központi alakja volt” (179). A szerző bevonja a vizsgálat hatókörébe Batsányi fordítói munkásságát, a forrásszöveg(ek) keletkezéstörténetét, a fordítás recepció- és hatástörténetét egyaránt. A szerző szerint az Osszian-énekek interpretációjának hatása részben beépült Batsányi költészetébe, tetten érhető ez későbbi költeményeiben, pl. a *Várna és Mohács* ciklusban.

Maráczai Orsolya Szóaltassuk meg a szöveget! Poe *The Raven* című versének Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád által készített fordításait veti egybe Józán Ildikó ugyanerről a témáról írott elemzését továbbgondolva. A tanulmány érdekessége, hogy nem az eredetivel, hanem – Józán Ildikó tanulmánya nyomán „szubjektum és történet, szubjektum és emlékezet, illetve narrátor és narráció viszonyát” (227) vizsgálva – valóban egymással veti össze a fordított szövegeket.

Lóránd Zsófia Nincs bocsánat? című írásában a fordítás, a filológia és az intertextualitás viszonyát vizsgálja Keats *La Belle Dame sans Merci* című versében. A

határok rögzíthetetlenségét implikáló *szöveg* és a hagyományos *mű* fogalmi által inspirált elemzése kitér a szerzőség problémakörére, és példákkal illusztrálja, hogy milyen hatalma van a fordítónak a szöveg megkonstruálásának folyamatában. A fordító dönthet arról, hogy melyik szövegváltozatot használja fordítása elkészítésekor, ezáltal melyik szerző autoritását legitimálja. A fordító által készített lábjegyzetek mennyisége és milyensége is döntő fontosságú lehet a befogadói interpretáció szempontjából.

Haas Lídia „*Joue donc, tzigane, et ne te souci guere!*” *A Vén cigány franciául* címet viselő tanulmánya abból az érdekes tényből indul ki, hogy Vörösmarty versének 17 francia fordítása létezik. Kézenfekvő a kérdés, hogy miért éppen ez a vers élvezett ilyen kitüntetett figyelmet. A tanulmány szerzője válaszában elemzi a politikai, irodalomszociológiai szempontokat és a vers fordításának nehézségeit is. A tanulmány a kivételesen nagyszámú fordítás közül Anne-Marie de Backer, Paul Chaulot, Jean Grosjean és a magyar költészet francia tolmácsolói között talán a legjelentősebb Jean Rousselot műveit emeli ki. Ezek a szerzők mintegy újjáteremtették Vörösmarty művét, „mert a francia versforma kiválasztásakor az eredeti versforma hatásának francia megfelelőjét igyekeztek megtalálni, és képességét Vörösmarty képzeletétől ihletetten, az eredeti vers képeinek egyéni módosításával, az általuk keltett képzetek újrafogalmazásával adták vissza” (293).

Jeney Éva *A magyar Miorița* című írásában a román népballada magyar változatainak vizsgálata révén arra keresi a választ, hogy a népköltészet és a műköltészet, a szóbeliség és az írásbeliség miért különül el élesen a fordítástudományon belül. A szerző által továbbgondolásra felvetett szempontok közül az egyik legérdekesebb az, hogy az átvételek, azaz a domesztikálás, és a forrás-ill. célnyelvi változatok sokszínű koegzisztenciája milyen új feladatokat ró a fordítóra.

Molnár Gábor Tamás *Fordítás és tautológia* címmel a Határ Győző által fordított L. Sterne-művet, a *Tristram Shandy úr élete és gondolatai* című alkotást és eredetijét teszi vizsgálata tárgyává. Olyan problémákra mutat rá az eredeti műből és a fordításból vett idézetek alapján, mint a gördülékenység, a szövegűség, a hatásfunkciós eltérések. Rendkívül érdekesnek tűnik a két nyelv rendszerének szembeállítását is tükröző fordítás. Határ Győző a segédigékről szóló Sterne-részletet az igeképzőkre való utalással is kiegészíti. Mindenképpen figyelemre méltó a tanulmány szerzőjének értékelése: „Az eltérések nem a fordító egyéni döntésének, hanem az eredeti és a célnyelv közötti strukturális különbségeknek köszönhetők... A fordítás ...olyasmit tesz hozzá a szöveghez, amiről az eredetinek nem lehet tudomása” (325).

Győri Hanna *Halálfügák* című tanulmánya Paul Celan *Halálfügájának* fordításait elemzi abból a Márton László által megfogalmazott tételből kiindulva, hogy a fordított mű elsősorban nem az eredetivel, hanem a fordító értelmezésével és gondolataival korrelál. Az összehasonlításban szereplő négy Halálfüga-fordítás szerzői: Faludy Ferenc, Simon István, Lator László és Schein Gábor.

A fordítás elvi kérdéseivel foglalkozó tanulmányok kis csoportjában első helyen szerepel *Hajdu Péter* *Fordítás és kánonképzés* című értekezése, amely a görög és a római klasszikusok magyarországi kanonizációjával foglalkozik. Témaválasztása és következtetései alapján egyaránt hasonló *Polgár Anikó* *Másolatok múzeuma* című írása, amely azt latolgatja, hogy vajon milyen esélyei lehetnek a latin versfordítás

rekonstruktív paradigmájának az ezredfordulón. A tanulmány a fordításmetaforák felsorolásával rendkívül érzékletesen szemlélteti azt az eldönthetetlennek tűnő kérdést, hogy mi is a fordítás. Ízelítőül idézzünk két találó metaforát a görög-latin klasszikusok kiváló fordítójának, Devecseri Gábornak a metaforái közül. A forrás- és a célkultúra is egy-egy liget, melynek fája a szövegek. Az egyik lehetőség a fordítás során, hogy beoltjuk a pretextus ágaival a másik liget fáit, avagy megpróbáljuk a fákat mindenestül átültetni. „Az átültetés-metafora nemcsak azt sugallja, hogy a lefordított mű önazonos marad, ...hanem utal az átültetéssel járó kockázatra is, hiszen a célkultúrában újra gyökeret kell vernie” (265).

A kötetet *Imre Zoltán Shakespeare, turizmus és fordítás* című tanulmánya zárja, újabb adalékot szolgáltatva a fordítás interdiszciplináris voltához. A tanulmányt olvasva újra megerősítést kapunk arra vonatkozóan, hogy a fordítás sokkal több, mint két nyelv vagy kultúra oppozíciójából eredeztethető, és csupán nyelvi teljesítményt igénylő feladat.

A könyv címeként választott idézet Roland Barthes *A szöveg öröme* című értekezéséből való. Ennek néhány sora áll mottóként a tanulmánykötet elején. A sorokat végigolvasva megértjük, hogy milyen is az a boldog Bábel: „A nyelvek keveredése nem büntetés többé, az alany eljut a gyönyörig az együtt élő, összeműködő nyelvek révén: a szöveg öröme, ez a boldog Bábel” (8). A kötet minden tanulmánya számos szerzőre hivatkozik, és idézi a fordításelmélet hazai és külföldi klasszikusait. Ez az írásokon végigvonuló, hol rejtetten megbújó, hol előterbe kerülő leitmotiv egy intertextuális hálót sző a mégoly távolinak tetsző témájú írások között is. Ez az összhang, ha nem is a Bábel előtti univerzális megértés idilljét, de legalábbis a fordítás lehetséges voltában megkonstruálódó „boldog Bábel” képzetét erősíti a 21. századi olvasóban.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a kötet tanulmányai nagyon sokszínűen és sok esetben eredeti, újszerű nézőpontból vizsgálják az irodalmi fordítás problémakörét. Mivel nemcsak nyelvek és kultúrák találkozásáról, fordításban feloldódó paradoxonokról, klasszikus és modern nézetek ütközéséről, olykor egybecsengéséről szól a kötet, hanem egy újszerű megközelítésmódot is példáz, ezért egyaránt ajánlhatjuk alkalmazott nyelvészeknek, kultúrakutatóknak, a fordítás gyakorlati vagy éppen filozófiai aspektusai iránt érdeklődőknek, minden jelenlegi és leendő kutatónak. Valószínű, hogy a tanulmányok megismerése után sokan kedvet kapnak a bennük idézett eredeti művek elolvasásához is, és ez egyáltalán nem baj.